

Autor dysertacji: ks. mgr lic. Radosław Bernard HERKA SAC

Promotor: dr hab. Beata Bilicka

Temat dysertacji:

**Katecheza dorosłych w dziele nowej ewangelizacji
na tle przemian społeczno – kulturowych w Polsce**

Streszczenie

Prowadzenie katechezy dorosłych w Polsce po 1989 roku stało się ważnym aspektem w całej działalności duszpasterskiej Kościoła. Musiał on odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Stracił dotychczasowy monopol na rozwiązywanie problemów w każdej dziedzinie ludzkiego życia, stając się tylko jednym z równouprawnionych podmiotów stanowiących o kształcie państwa i żyjącego w nim społeczeństwa. Wiara Polaków, w większości identyfikujących się przed 1989 rokiem z katolicyzmem, została zachwiana. Postępująca laicyzacja i sekularyzacja, spowodowały konkretne zmiany, które uwidoczniły się w ich życiu indywidualnym i społecznym. Propozycja życia bez Boga, dotknęła rodzinę i zmieniła obraz polskich parafii. Wielu katolików odłączyło się od wspólnoty Kościoła. Wielu zmieniło swoje podejście do preferowanej przez Kościół etyki rodzinnej i społecznej. Wielu, pomimo deklaracji wiary w Boga, przestało żyć według chrześcijańskich zasad. Moralność relatywna, zbudowana na egoizmie i egocentryzmie, według stworzonych przez siebie kodeksów moralnych, doprowadzała wielu do pustki egzystencjalnej.

Dla Kościoła w Polsce po 1989 roku wybiła godzina, aby podjąć się dzieła ewangelizacji i reewangelizacji Ojczyzny. Nie mogło się to odbyć bez odnowy formacji osób dorosłych we wspólnocie Kościoła. Na nowo przemyślana katecheza dla dorosłych miała w tym odegrać nadrzędną rolę. Kościołowi zależało na tym, aby dorosłym w Polsce zaproponować systematyczną formację w postaci katechezy, na zasadach określonych w dokumentach katechetycznych i w nauczaniu Kościoła, uwzględniając kondycję i specyfikę osób dorosłych, które uczestniczyłyby w tej ważnej formie działalności duszpasterskiej Kościoła. Kościołowi zaczęło mocno zależeć na czynnym udziale ludzi świeckich w życiu wspólnoty kościelnej i państwowej. Niestety, trzeba tutaj przyznać, że przed 1989 rokiem, Kościół hierarchiczny wobec laikatatu wykazywał się dużą nieufnością z powodów czysto obiektywnych (czynne uczestnictwo w inwigilacji duchowieństwa, współpraca ze Służbą Bezpieczeństwa itp.).

Kościół katolicki w Polsce po 1989 roku coraz częściej odczuwał potrzebę dzielenia się

z osobami świeckimi swoją odpowiedzialnością za dzieło ewangelizacji i reewangelizacji Ojczyzny, próbując obudzić w nich drzemiący zapal apostolski, tak często niedowartościowany w okresie trwania komunizmu. Hierarchowie Kościoła zaczęli rozumieć, że istnieją takie przestrzenie życia, do których coraz trudniej będzie dotrzeć z orędziem chrześcijańskim osobom duchownym. Dlatego dobrze prowadzona katecheza dla dorosłych miała przełamać nieufność świeckich do duchownych i przyczynić się w konsekwencji do ich współdziałania na rzecz przemiany państwa. Zakładała, że dorośli we wspólnocie Kościoła, nauczą się konfrontować zjawiska zachodzące w życiu „nowego społeczeństwa” w świetle Biblii

i katolickiej nauki społecznej, stojących na straży poszanowania godności człowieka. Wreszcie katecheza dorosłych miała doprowadzić do ponownego poznania i uznania autorytetu Boga – Człowieka, Jezusa Chrystusa, głoszonej przez Niego ponadczasowej Prawdy, pieczołowicie pielęgnowanej w wielowiekowej Tradycji Kościoła.

Na nowo opracowana katecheza dorosłych w Polsce miała zmierzać do szukania nowych metod formacji świeckich, aby przywrócić w nich kondycję duchową, którą stracili, popadając w utopię antychrześcijańskich ideologii i światopoglądów. Otwartość na dorosłych miała być w swoich założeniach wypełnieniem postulatów, zawartych w dokumentach Kościoła powszechnego, w celu wykształcenia i uformowania współczesnego, dorosłego człowieka, do ewangelicznego życia w obrębie państwa. Zróżnicowanie społeczne w Polsce wymagało od duszpasterzy mądrej oceny sytuacji i dostosowania form katechezy do konkretnego odbiorcy. Nie dziwi więc fakt, że często w dokumentach Kościoła oraz w literaturze przedmiotu istniało przynaglenie, aby katecheza dorosłych w Polsce była „katechezą dojrzałą”, „autentyczną”, „dzisiejszą” i „dorosłą”. Kościół zdawał sobie sprawę, że jest posłany do ludzi, którzy zostali zniszczeni przez system komunistyczny, ale także do tych, którzy odczuwali braki katechezy, otrzymanej w wieku dziecięcym i młodzieńczym, wreszcie do tych, którzy odłączyli się od praktykowania wiary w Kościele, posiadając niewystarczającą wiedzę w dziedzinie chrześcijańskiej teologii i filozofii. Katecheza zaproponowana dorosłym Polakom przez Kościół i w Kościele po 1989 roku, miała pomóc im w przewyciężeniu nieufności i powrocie do wspólnoty Ludu Bożego, która jest powołana przede

wszystkim do dzieła katechizowania. We wspólnocie Kościoła dorosły miał otrzymać możliwość zapoczątkowania bądź rozwoju swojej wiary, aby w jej świetle oceniać wszystkie zachodzące

zjawiska w przestrzeni społeczno – kulturowej. Katecheza proponowana dorosłym Polakom miała uwzględniać konkretne sytuacje zainteresowanych, liczyć się z ich kondycją duchową, uwzględniając rozwój psycho–fizyczny, uzdolnienia, kwalifikacje oraz bagaż doświadczeń życiowych.

Przed katechezą dorosłych w Polsce po 1989 roku stało zadanie, aby niedojrzałych członków przynależących do wspólnoty, uczynić dojrzałymi, przez podanie zdrowej nauki katolickiej, gdzie człowiek może zrozumieć swoje chrześcijańskie powołanie do świętości. Miała ona stać się w Polsce poważnym elementem w procesie ewangelizacji i reewangelizacji.

W pracy podjęto konkretny problem badawczy: „Katecheza dorosłych w dziele nowej ewangelizacji na tle przemian społeczno – kulturowych w Polsce”. Chciano w oparciu o źródła, znaleźć odpowiedź na pytania: jak wyglądała kondycja polskiej katechezy dorosłych po 1989 roku, zarówno w teorii jak i w praktyce? Jakie miejsce w dziele nowej ewangelizacji odgrywała i co proponowała dorosłym ta wyjątkowa i uprzywilejowana forma działalności Kościoła katolickiego, przy uwzględnieniu specyfiki przemian społeczno – kulturowych w Polsce na przełomie lat 1989–2013? Na ile wypracowana teoria na temat katechezy dorosłych w posoborowych dokumentach katechetycznych miała przełożenie na praktykę katechetyczną? Odpowiedzi na nie udzieliliśmy szeroko w trzecim rozdziale naszej dysertacji.

Aby odpowiedzieć na postawione w pracy pytania, uwzględniono kilka kontekstów badawczych. Praca w swoich założeniach posiadała interdyscyplinarny charakter. Brak odniesień do innych dyscyplin naukowych, takich jak: socjologia, historia, teologia apostołstwa, psychologia mogła narazić autora na zarzut niepełności i płytkości dokonywanych analiz.

Dla rozwiązania określonych problemów sformułowano plan pracy, który oscylował wokół trzech zagadnień, zawartych w temacie rozprawy: „przemiany społeczno – kulturowe w Polsce”, „nowa ewangelizacja” oraz „katecheza dorosłych”. Każdemu z nich poświęcono jeden rozdział.

W pierwszym rozdziale pt. „Polskie społeczeństwo i Kościół katolicki w dobie transformacji ustrojowej” dominowały treści dotyczące zmian w przestrzeni społeczno – kulturowej. Dokonano szczegółowej analizy procesu przejścia Polski od ustroju socjalistycznego do demokracji oraz z gospodarki socjalistycznej do wolnorynkowej. Zauważono, że przedstawiciele Kościoła katolickiego czynnie włączali się w promocję nowego ustroju państwa, proponując, aby w przestrzeni publicznej przestrzegać normy i założenia wywodzące się z Pisma świętego, wielowiekowej Tradycji Kościoła oraz katolickiej

nauki społecznej. Polacy, mocno utożsamiani w Europie z katolicyzmem, bardzo szybko implementowali po 1989 roku do życia społeczno – kulturowego wzorce z „krajów zachodu”, przy zachowaniu specyfiki swojej przynależności do Kościoła. Chociaż następował powolny proces sekularyzacji i laicyzacji polskiego społeczeństwa, oraz odchodzenie katolików od proponowanego przez Kościół etosu moralnego, pozostawał on w ich opinii instytucją o wysokim poziomie zaufania. W interesującym nas przedziale czasowym następowały dynamiczne zmiany w mentalności katolików, w ich systemie moralnym, a w konsekwencji religijności. Wbrew temu Kościół katolicki czynnie uczestniczył przez swoich przedstawicieli w życiu społecznym, proponując dla każdej przestrzeni życia, chrześcijańskie wzorce postępowania. W pierwszym rozdziale określono również charakter i cechy Kościoła katolickiego w Polsce. Zauważono, że zaczął on po 1989 roku ewoluować z pozycji „Kościola ludowego” w kierunku „Kościola wyboru”. Pomimo spadającej liczby osób uczestniczących

w praktykach religijnych, następował wzrost ilości osób, przystępujących do Komunii Świętej. Opracowanie powyższych zagadnień było konieczne, dla określenia motywów i sposobów prowadzenia katechezy dorosłych w Polsce po 1989 roku.

W drugim rozdziale dysertacji pt. „Idea <<nowej ewangelizacji>> w posoborowej refleksji Kościoła katolickiego”, podjęto się omówienia zagadnień dotyczących posoborowego rozumienia apostołstwa, ewangelizacji i nowej ewangelizacji. Zauważono, że Sobór Watykański II przywrócił na nowo rolę ludzi świeckich w Kościele. Zwrócono uwagę na dowartościowanie i upodmiotowienie wiernych świeckich w jego strukturze. Analizując nauczanie papieży Jana Pawła I, św. Jana Pawła II i Benedykta XVI, opisano wyznaczone przez nich kierunki ewangelizacji, ze szczególnym uwzględnieniem zadań stojących przed dorosłymi chrześcijanami w świecie. Nauczanie Soboru oraz wspomnianych papieży ukazało kolejne argumenty na rzecz prowadzenia katechezy dorosłych, które wynikają także z kontekstu życia społeczno – kulturowego Polaków po 1989 roku. Zmiana dotycząca roli laikatu w Kościele oraz wyznaczone dla niego szczególne miejsce w realizacji zadań ewangelizacji i apostołstwa współczesnego świata, zakładały potrzebę formacji katechetycznej dorosłych. Opisane w tym rozdziale działania ewangelizacyjne i reewangelizacyjne w Polsce po 1989 roku, ukazały potrzebę prowadzenia katechezy ewangelizacyjnej dla dorosłych, nieustannego proponowania im kształcenia teologicznego, a także gruntownej formacji do apostołstwa i ewangelizacji. W nauczaniu posoborowych dokumentów oraz papieży, zostały na nowo określone: natura, cel

i zadania katechezy, które znalazły swoje odzwierciedlenie w polskiej teorii i praktyce katechetycznej dorosłych.

W trzecim rozdziale nastąpiło przejście do zasadniczej części dysertacji. W pierwszym paragrafie omówiono na czym miał polegać nowy, ewangelizacyjny model katechezy, zaproponowany dorosłym. Po określeniu jego cech, zwrócono uwagę na niebezpieczeństwo protestantyzacji współczesnych modeli katechezy dorosłych. Podkreślono rolę i znaczenie kształcenia religijnego osób dorosłych, w celu intelektualnego podbudowania ich wiary w oparciu o Pismo Święte i prawdy katechizmowe. W kolejnym paragrafie, podejmując refleksję nad proponowaną w Polsce po 1989 roku postmodernistyczną koncepcją życia, ukazano w jaki sposób dobrze prowadzona katecheza dorosłych, może stać się dla niej przeciwwagą, realizując swoje statutowe cele i zadania. Podkreślono tutaj antropologiczny wymiar katechezy dorosłych, która powinna być wrażliwa zarówno na kobietę i mężczyznę. Zauważono, że choć w katechezie podkreśla się ich jednakową godność, to praktyka katechetyczna powinna uwzględniać ich „inność”, wynikającą z uwarunkowań psychosomatycznych. Z treści trzeciego rozdziału jasno wynika, że katecheza dorosłych w swoich założeniach odgrywa ważną rolę w całym procesie ewangelizacyjnym. Proponuje dorosłym wejście na drogę wtajemniczenia chrześcijańskiego, podkreślając rolę wspólnoty Kościoła w wychowywaniu ich do żywej wiary. Dlatego oddzielnie podjęto refleksję nad eklezjalnym wymiarem katechezy dorosłych. Zauważono potrzebę odbudowania w polskim społeczeństwie autorytetu Kościoła, który pomimo swojej instytucjonalności jest zawsze wspólnotą komunii. Tylko we wspólnocie może zostać osiągnięty cel katechezy, czyli poznanie i osobiste zjednoczenie z Chrystusem, celebrowanie i przeżywanie Jego misterium w liturgii. Tylko w Kościele może następować proces wychowywania człowieka do żywej wiary w oparciu o zasady pedagogii Boga, Jezusa Chrystusa, realizowanej przez Kościół i w Kościele. Wreszcie ukazano i omówiono podstawowe środowiska realizacji katechezy dorosłych w Polsce. Wskazano na rodzinę, parafię oraz grupy i zrzeszenia katolickie, które po 1989 roku wywierają silny wpływ na życie społeczno-religijne Polaków. W paragrafie dotyczącym katechezy dorosłych w parafii, omówiono jej specyfikę, przedstawiono formy jej realizacji w Polsce po 1989 roku. Wykazano także błędy w jej prowadzeniu, które przyczyniły się do jej słabej skuteczności. Na koniec sformułowano kilka wniosków pastoralnych, dotyczących prowadzenia katechezy dorosłych w dzisiejszym duszpasterstwie. Nie zabrakło w tym paragrafie zagadnień odnoszących się do dydaktyki osób dorosłych oraz metod, stosowanych w katechezie parafialnej. W ostatnim paragrafie omówiono katechezę dorosłych w ruchach

i zrzeszeniach katolickich, które stanowią ważne środowiska do jej prowadzenia. Katecheza w ich obrębie, pomimo swoich atutów często wykazywała rażące braki. W podsumowaniu ostatniego paragrafu ukazano sposoby ich przewyciężenia, dla lepszego przygotowania świeckich do podjęcia przez nich działalności apostołskiej i ewangelizacyjnej w Polsce.

Zauważono ponadto, że nadal istnieje powszechna potrzeba dobrze prowadzonej katechezy dorosłych w Polsce, aby zahamować procesy destabilizacji człowieka dorosłego, który zaczyna się gubić w chaosie współczesności, tracąc swoją podmiotowość i sens egzystencji.

Catechesis of adults in the work of new evangelization based on the socio – cultural changes in Poland

SUMMARY

Conducting adult catechesis in Poland after 1989 has become an important aspect in the whole pastoral activity of the Church. It had to find itself in a new reality. Church has lost the monopoly for solving problems in every area of human life, becoming only one of the equitable entities forming the shape of the state and the society. The faith of Polish people, most of whom before 1989 identified themselves with Catholicism, was now shaken. Progressive secularization and laicization have brought about concrete changes that have evolved in their individual and social lives. The scheme of living without God affected families and changed the image of Polish parishes. Many Catholics have parted themselves from the community of the Church. Many have changed their approach to the Church's family and social ethics. Many, despite the declaration of faith in God, ceased to live according to Christian values. Relative morality, built on egoism and self-centeredness, according to own moral codes, has led many to existential emptiness.

The Church in Poland after 1989 had to undertake the work of evangelization and re-evangelization of the homeland. This could not be done without renewing the formation of adults in the community of the Church. The newly considered catechesis of adults was to play an preponderant role in this new process. The Church had to concentrate on adults in Poland offering them systematic formation in catechesis, based on catechetical documents and Church teachings, taking into account the condition and specificity of adults who would participate in this important pastoral activity of the Church. The Church began to stress the

importance of active participation of lay people in the community life of the Church and state. Unfortunately, it is important to notice that prior to 1989, the hierarchical Church was showing a great distrust towards the laity for purely objective reasons (active participation in the surveillance of the clergy, cooperation with the Security Service, etc.).

The Catholic Church in Poland after 1989 increasingly felt the need to share with lay people their responsibility for evangelization and the re-evangelization of the homeland, trying to awake in them apostolic zeal, so often undervalued during communism. The hierarchy of the Church began to understand that there are spaces in human life, which will be more and more difficult to reach with Christian message just by the ministry of the clergy. Therefore, a well-conducted catechesis for adults was to break the mistrust of people towards the clergy and contribute in consequence to their co-operation for the transformation of the state. It assumed that adults in the community of the Church would learn to confront the phenomena taking place in the life of the "new society" in the light of the Bible and Catholic social doctrine, guarding the dignity of human being. Finally, adult catechesis was to bring about a renewed recognition of the authority of God-Man, Jesus Christ, his timeless proclamation of the truth which was carefully cultivated in the centuries-old Tradition of the Church. The newly reconstructed adult catechesis in Poland was meant to seek new methods of secular formation to restore the spiritual condition that was lost by the utopia of anti-Christian ideologies and worldviews. Openness towards adults was to fulfill contained in the documents of the universal Church postulates in order to educate and form a modern adult for evangelical life within the state. Social diversification in Poland required ministers to make a wise assessment of the situation and adapt correct forms of catechesis directed towards a specific recipient. It is not surprising that the Church documents and literature strongly points the urgency to make adult catechesis in Poland a "mature catechesis," "authentic," "present," and "adult". The Church was aware that it was sent not only to people who had been destroyed by the communist system, but also to those who lacked catechesis received in childhood and adolescence, and finally to those who had detached from the practice of faith in the Church, in result having insufficient knowledge in the field of Christian theology and philosophy. The Catechesis offered to polish adults by the Church and in the Church after 1989 was intended to help them overcome the mistrust and return to the community of the People of God, who are primarily called by Christian vocation to the work of catechesis. In the community of the Church, an adult was to be given the opportunity to initiate or develop his or her faith in order to assess all phenomena in the socio-cultural space. Catechesis

proposed to adult Poles took into account their specific life situations, their spiritual condition, their psycho-physical development, talents, qualifications and baggage of life experiences.

The task that stood before the catechesis of adults in Poland after 1989 was to make the immature members of the community mature, by giving a healthy Catholic teaching making a man understand his Christian vocation to holiness. Catechesis, therefore, was intended to play in Poland a major part in the process of evangelization and re-evangelization.

The work concerns a specific research problem: "Catechesis of adults in the work of new evangelization based on the context of socio-cultural transformations in Poland". The aim was to find the answer to the questions: What was the condition of Polish catechesis of adults after 1989, both in theory and in practice? What place did it take in the work of the new evangelization and what this unique and privileged form of activity of the Catholic Church proposed to adults, taking into account the specific nature of socio-cultural changes in Poland at the turn of 1989-2013? How much did the theory of catechesis of adults in post-conciliar catechetical documents translate into catechetical practice? The answers are extensively stated in the third chapter of this dissertation.

Several research contexts have been taken into account in responding to posted above questions. The work in its assumptions is interdisciplinary. No references to other disciplines such as sociology, history, theology of the apostolate, psychology could have exposed the author to allegations of incompleteness and shallowness of the analysis.

A work plan has been formulated to address three issues discussed in the dissertation: "socio-cultural transformations in Poland", "new evangelism" and "catechesis of adults". Each subject has its own chapter.

In the first chapter, "Polish society and the Catholic Church in a time of political transformation" dominated the content of changes in the socio-cultural space. A detailed analysis of the transition of Poland from the socialist system to democracy and the socialist economy to the free market has been carried out. It was noted that the representatives of the Catholic Church actively participated in the promotion of the new state system, proposing that in public spaces the norms and assumptions derived from Scripture, the centuries-old Tradition of the Church and Catholic social teaching should be more than respected. Poles, highly identified in Europe with Catholicism, after 1989 implemented social and cultural patterns from the "western countries" preserving the specificity of their belonging to the Church. The Church despite a slow process of secularization and laicization of Polish society, despite the parting of Catholics from the Church's moral ethos, remained a high-confidence institution. Dynamic change have been noted over the noted period of time in the mentality of

Catholics, their moral system and in consequence their religiousness. Despite of these changes the Catholic Church actively participated in social life by proposing Christian practices in everyday living realities. The first chapter also describes the nature and characteristics of the Catholic Church in Poland. It was noted that the church began to evolve after 1989 from the "Church of the People" to the "Church of Choice". Despite the falling number of people involved in religious practices, there was an increase in the number of people who received Holy Communion. The development of the above issues was necessary to identify motives and ways of conducting catechesis of adults in Poland after 1989.

In the second chapter of the dissertation entitled "The idea of «new evangelization» in the post-conciliar reflection of the Catholic Church" undertook the discussion on the post conciliar understanding of apostolate, evangelization and new evangelization. It was noted that the Second Vatican Council restored the role of lay people in the Church. It was important to notice the value and empowerment of the lay faithful in its structures. The work by analyzing the teaching of Popes John Paul I, Saint John Paul II and Benedict XVI, described the directions of evangelization they have set out, with particular regard to the tasks standing in front of adult Christians in the world. The teaching of the Council and the popes mentioned additional arguments for the promotion of adult catechesis, which also emerged from the context of the socio-cultural life of Poles after 1989. The change concerning the role of the laity in the Church and the specific place for it in carrying out the tasks of evangelization and apostolate of the modern world assumed the need for catechetical formation of adults. The evangelization and re-evangelization activities in Poland after 1989 described in this chapter illustrate the need for evangelism catechesis of adults, continual offer of theological training, as well as a thorough formation for apostolate and evangelization. In the teaching of post-conciliar documents and popes, redefined were: nature, purpose and the tasks of catechesis, which have been reflected in the Polish theory and practice of adult catechesis. The main part of the dissertation is contained in the third chapter.

The first paragraph discusses what should be the new evangelistic model of catechesis proposed to adults. Having identified its features, attention has been paid to the danger of the protestantisation of modern models of adult catechesis. The role and importance of religious education for adults has been emphasized in order to better their intellectual fundamentals and faith based on Sacred Scripture and catechism. In the next paragraph, reflecting on the postmodern concept of life proposed in Poland after 1989, it will be stated how a well-run adult catechesis can become a counterbalance to its statutory objectives and tasks. The anthropological dimension of adult catechesis is emphasized, which should be sensitive to

both woman and man. It was noted that although catechesis emphasizes their equal dignity, catechetical practice should take into account their "differentness" resulting from psychosomatic conditions. The third chapter states that adult catechesis plays an important role in the whole evangelization process. It proposes to enter the path of Christian initiation, emphasizing the role of the Church's community in bringing them to a living faith. Therefore, a separate reflection on the ecclesial dimension of adult catechesis was considered. There was a need in the Polish society to rebuild the authority of the Church, which despite its institutionalization is always a community of faithful. Only in community the goal of catechesis can be achieved, which means recognizing and uniting with Christ, celebrating and experiencing of His mystery in the liturgy. The process of bringing man into living faith based on the principles of pedagogy of God, Jesus Christ, realized by the Church and in the Church only in the Church can be achieved. Finally, the basic environments of the implementation of adult catechesis in Poland are presented. The family, the parish and the Catholic associations and groups after 1989 have had a strong influence on the socio-religious life of Poles. Paragraph also presents nature and forms of catechesis of adults located in parishes. Mistakes in its implementation, which contributed to its poor performance were also reported. Finally, a number of pastoral proposals have been made regarding the conduct of adult catechesis in today's ministry. Issues related to adult didactics and methods used in parish catechesis were also mentioned. The last paragraph discusses adult catechesis in Catholic movements and associations, which are important environments for its conduct. Despite all the positive sides of these movements, the catechesis in its setting often showed obvious insufficiencies in its content. The summary of the last paragraph shows the ways to overcome them, to better prepare lay people for their apostolic and evangelistic activities in Poland.

It has also been noted that there is still a general need for well-conducted catechesis of adults in Poland in order to stop the destabilization of an adult being losing his or her subjectivity and sense of existence by getting lost in the chaos of present day reality.